

Г. В. ОНКОВИЧ,
доктор педагогічних наук, завідувач відділу
теорії та методології гуманітарної освіти
Інституту вищої освіти АПН України, м. Київ
Т. М. БОРКО,
аспірантка Інституту вищої освіти
АПН України, м. Київ

ПЛЕКАННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСОБИСТОСТІ – АКТУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТА РЕДАКТОРСЬКОГО ФАХУ

Створення адекватної теорії літературної особистості є одним із важливих завдань сучасної філологічної науки. Їй на це необхідно звертати увагу при підготовці спеціалістів, дотичних до слова, оскільки саме специфічні компетенції літературної особистості вирізняють редактора й літературознавця, перекладача й літератора, вчителя літератури й читача. Зокрема, визначальною у підготовці спеціаліста редакторського фаху є лінгворедаторська компетенція як обов'язковий складник його літературної особистості.

Создание адекватной теории литературной личности – одна из важных задач современной филологической науки. И на это следует обращать внимание при подготовке специалистов, имеющих отношение к слову, поскольку именно специфические компетенции литературной личности отличают редактора и литературоведа, переводчика и литератора, преподавателя литературы и читателя. В частности, определяющей в подготовке редактора становится лингворедаторская компетенция как обязательная составляющая литературной личности.

Поняття "особистість", яке розглядається фахівцями різних галузей, має багато значень. У Педагогічному словнику С. Гончаренка, наприклад, зазначається, що "Особистість, особа – у широкому розумінні – конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природничих і соціальних якостей; у вужчому, філософському розумінні, – індивід як суб'єкт соціальної діяльності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспільства" [2, 243]. Соціально-політичний словник-довідник за ред. проф. М.П.Іщенко подає таке трактування: "Особистість – людина як суб'єкт відносин і свідомої діяльності, а також як стійка система соціально-значущих рис, що характеризують індивід як члена суспільства чи спільності. Поняття особистість слід відрізнити від поняття "індивід" (одиничний представник людського роду) та "індивідуальність" (сукупність рис, які відрізняють даний індивід від усіх інших). Воно розкриває цілісну людину в єдності її індивідуальних здібностей, талантів і соціальних функцій, які вона виконує. (...) Можливості реалізації особистістю себе залежать від інших індивідів соціальних груп та суспільства в цілому". [7, 158].

Особистість є не тільки продуктом, але й суб'єктом суспільних відносин. "Вона засвоює в специфічній формі соціальний вплив, ролі, переконання, а також відбиває одночасно свій внутрішній світ в установках, поведінці і ставленнях до інших людей і суспільних інститутів". [7, 159]. Це – суспільний образ конкретної людини, який зумовлюється незалежністю її від якої-небудь верстви, групи чи класу. "Сутність особистості як суспільної істоти – її соціальна якість, що сформувалась у тісній взаємодії з соціальним середовищем. В типологічному плані особистість – це узагальнений образ, набір соціальних якостей, необхідних для виконання певних специфічних функцій. У змістовному аспекті особистість пояснюється багатопланово. Так, якщо філософія розглядає особистість з точки зору її сутності, то соціологія – з боку її суспільних функцій; соціальна психологія – як члена групи, а психологія вивчає системну якість, набуту індивідом у спілкуванні" [7, 159]. З точки зору педагогіки і психології особистість – це "певне поєднання психічних (включаючи психофізіологічні і соціально-психологічні) властивостей: спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання тощо), рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'яті, мислення, уваги, емоційно-вольової сфери)" [2, 243]. До того ж особистість може розглядатися як характерний спосіб мислення та пристосування до навколишнього середовища [7, 159]. Тож і набули поширення й нині звичними сприймаються поняття "мовна особистість", "особистість педагога", "особистість лікаря" тощо у словосполучення зі словом "формування". А йдеться про РОЗВИТОК людини, про ПЛЕКАННЯ особистості. Ми можемо сформувати ремісника, який відповідатиме певним шаблонам. Однак творчий ремісник обов'язково "виплекає" з себе творчу особистість з індивідуальним стилем у своїй діяльності.

Освіта ж має завдання не так формування, як плекання особистості. І поки ми не відійдемо від звичного "формування" й не перейдемо до плекання особистості, можна не сподіватися на прогрес у підготовці фахівців, особливо – коли йдеться про підготовку фахівців творчих спеціальностей. На нашу думку, на часі внести корективи до педагогічного поняття "формування" й вживати його у тому разі, коли йдеться про початковий етап опанування певними вміннями та навичками, про надання їм "твердої" форми. Коли ж йдеться про творчість, доцільно підшукати відповідніший термін – плекання особистості, розвиток...

Особливого значення процес розвитку особистості набуває в студентські роки, коли людина починає виокремлювати себе як об'єкт самопізнання, самовиховання і професійного самовдосконалення. Багатоманітність функцій і ролей, які доводиться виконувати особистості, створюють її структуру. Саме у роки студентства людина починає усвідомлювати себе як Особистість із розмаїттям функцій і ролей. У цей час змінюється мета навчання, якою є професійно орієнтована сукупність знань, умінь і навичок при вільному, творчому розвитку особистості людини-фахівця. У цих умовах на перший план виступає набуття професійних якостей фахівця, яке досягає найбільшого ефекту при дбайливому ставленні до цього процесу. Отже, наголосуємо, йдеться про плекання особистості.

Успішна участь особистості в суспільних процесах, задоволення власних потреб значною мірою залежить від здатності до ефективної комунікації [5]. Дослідники говорять, що формування комунікативної особистості – людини, яка "володіє вміннями й навичками вільного, комунікативно доцільного користування засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності" – має забезпечити загальноосвітня школа. Саме на це орієнтують Концепція мовної освіти 12-річної школи, розроблена Лабораторією навчання української мови Інституту педагогіки АПН України, Програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів за редакцією Л.Скуратівського, провідні лінгводидакти. З огляду на те, що "комунікативна особистість – це особистість, яка розглядається з погляду її готовності та здібностей до мовленнєво-комунікативної діяльності", компетенція якої виявляється "в сукупності тих знань, умінь і навичок, що формуються в процесі навчання української мови й забезпечують її опанування", зауважимо, що формування мовленнєво-комунікативних умінь є одним із аспектів розвитку творчої мовної особистості, яка "виявляє високий рівень комунікативної компетенції, любить, шанує та береже рідну мову, є відкритою для розвитку й удосконалення власного мовлення в усіх його формах, видах, стилях, жанрах" [4, 61]. Щодо сфери літературно-комунікативної комунікації поняття "мовна особистість" подекуди набуває статусу "літературної особистості".

Безперечно, мовленнєво-комунікативні вміння учнів основної школи стають підмурком для формування літературної особистості у вищій школі. Вочевидь, складники, котрі б характеризували як літературну особистість майбутнього літературознавця, перекладача, журналіста, філолога-текстознавця, різнитимуться.

Зауважимо, що поняття "літературна особистість" у науковій літературі тільки-но активізується, хоча феномен літературної особистості, її становлення, діалектичне співвідношення з біографічною особистістю письменника привертало увагу мислителів. Так, наприклад, словосполучення "літературна особистість" вживав М.В. Гоголь в одному з листів 1846 р. щодо конкретних майстрів красного письменства. У термінологічному ключі це поняття маніфестувалось російською формальною школою і розглядається в сучасних дослідженнях [за 8].

Створення адекватної теорії літературної особистості є одним із важливих завдань сучасної філологічної науки. Й саме на це необхідно звертати увагу у процесі підготовки редакторів.

У судженнях про літературну особистість – поряд із традиційним літературознавчим підходом – увагу привертає лінгвориторичний підхід, котрий, на думку його розробників, дає можливість зануритись під зовнішній шар літературної особистості, безпосередньо виражений в художній тканині її творів (концептуальне багатство, стильова своєрідність, мовна майстерність і т. ін.), у те, що визначає власне феномен літературності. Структура мовленнєвої особистості, котра розробляється в межах антропоцентричної лінгвістики, виступає психолінгвістичним ядром-інваріантом літературної особистості. У зв'язку з цим А.А. Воржбитова наголошує, що літературна особистість володіє:

- 1) асоціативно-вербальною мережею, яка детермінує її ідіостиль;
- 2) тезаурусом, який констатує ціннісну ієрархію понять, ідей, концептів, світоглядних настанов, ідеологічних стереотипів, котрі в сукупності утворюють лінгвориторичну картину світу літературної особистості. Її (картину) можна уявити як ідіолектно структуровану базу даних у рамках етнолінгвістичного космосу;
- 3) прагматиконом, домінують діяльнісно-комунікативною потребою якого виступає прагнення до творчої самоактуалізації [1, 36].

При цьому дослідники зазначають, що художник слова є сильною мовною особистістю, тобто такою, яка володіє – інтуїтивно чи свідомо – високою лінгвістичною компетенцією. Остання, як було показано раніше, структурується відповідно до потреб, що пред'явлені до мовленнєвої особистості етапами універсального ідеомовоциклу. Впроваджені як універсальні в рамки ідеомовоциклу етапи орієнтування і редагування також являють собою не тільки дискурсивний план: їх експлікаторами на текстовому рівні є обумовлені цілями комунікації жанрова форма, способи адресації, домінуючі стиль і тип мови в першому випадку і наявність, крім підсумкового тексту, чорнових редакцій, котрі дозволяють простежити процес лінгвориторичної рефлексії у другому випадку.

Механізми реалізації лінгвориторичної компетенції літературної особистості, що виступають у реальному мисленнєвомовленнєвому процесі як єдині психолінгвістичні утворення, вже розглянуті А.А.Ворожбитовою [1, 36 – 41]. Дослідниця перераховує їх і відзначає деякі специфічні моменти процесу літературної творчості:

- орієнтувальний, на базі якого зріє задум майбутнього твору і в процесі сприйняття життєвого матеріалу накопичуються необхідні для реалізації цього задуму елементи;
- інвективний, який обумовлює когнітивно-експресивну стратегію мисленнєвомовленнєвої діяльності літературної особистості щодо відбору та сортування змістовних компонентів твору;
- диспозитивний як провідник комунікативної стратегії, який враховує фактор адресата, об'єктивні закони сприйняття і на цій основі формує архітектоніку твору;
- елокутивний, завдяки якому конструюється парадигматика і синтагматика мовленнєвого шару в межах функціонально-метаболичної стратегії мовленнєвої особистості, яка обумовлює специфіку її ідіостилію. (Нагадаємо в зв'язку з цим, що С.Г. Ільєнко підкреслює аспектистність виноградівського бачення автора і аналізує три такі аспекти: 1) загальнометодологічний, 2) функціонально-стилістичний, пов'язаний із характеристикою літературних шкіл; 3) конкретно текстостворювальний [3, 41 – 43]);
- редакційно-рефлексивний як здійснення поточного (інвективного, диспозитивного, елокутивного) та підсумкового редагування, а також і посткомунікативного – у разі наявності зворотнього зв'язку з читачами і внесення автором змін у літературний твір, що були викликані неврахованими раніше особливостями сприйняття читачською аудиторією;
- мнемонічний (діалектична взаємодія короткотривалої і довготривалої пам'яті, активізація її глибинних гласців у процесі роботи над літературним твором);

- акціональний, що відповідає за безпосередній процес написання (друкування) твору, а також промовляння вголос або читання – цілих або окремих фрагментів і т. ін.;
- психориторичний (у разі можливості оберненого зв'язку з адресатом, наприклад, при читанні фрагментів рукописів на літературних зустрічах, обговоренні нового твору на читацьких конференціях тощо).

Здійснений А.А. Ворожбитовою аналіз автобіографічних і щоденникових текстів, які містять дані про творчі лабораторії письменника, допоміг їй обґрунтувати два типи ідеомовленневоциклу: "прозаїчний", інтелектуально-ментальний, при якому етапи "від думки до слова" розташовані в традиційному порядку (переддиспозиція (орієнтир), інтенція, диспозиція, елокуція, редагування); "поетичний", емоційно-ефективний, "неправильний", й редагування цієї образної "фотокартки" конкретного емоційного стану представлено мінімально.

Типологія літературної особистості, запропонована А.А. Ворожбитовою, відповідно до типів дискурсивно-текстовірного процесу, це – "ритори з яскраво вираженою поетичною або прозаїчною орієнтацією, а також змішаного типу" [1, 37]. На її думку, категорія літературна особистість, на відміну від мовної особистості, передбачає специфічні нашарування у вигляді професійної, що значно перебільшує звичний рівень лінгвориторичної компетенції, котра реалізує той чи інший тип ідеомовленневоциклу, і співвідношення даних категорій подається за формулою: $MO+ЛРК+РС+ЛС=ЛО$, тобто мовна особистість + лінгвориторична компетенція (тип ідеомовленневоциклу) + риторський статус + літературний статус = літературна особистість (з її діалектичними гранями "суб'єкт мовлення – образ автора").

Зауважимо, що дослідники при розгляді складників "літературної особистості" розглядають її як феномен індивідуального художнього стилю, пов'язаного з образом автора [3], тобто орієнтовані насамперед на письменників. Проте ми переконані, що літературознавець, журналіст, перекладач, редактор також належать до "літературних особистостей" з притаманними цим професіям особливостями. Редагування щонайперше належить до сфери літературно-художньої комунікації, отже творення мовної особистості працівників цієї сфери є творенням, чи не в першу чергу, літературної особистості. До того ж, саме редактор причетний до творення образу автора.

Ми могли б прийняти словосполучення "літературна особистість" як таке, що цілком відповідає освітнім орієнтирам у підготовці редакторів. Проте, запропоновані Ворожбитовою типи "прозаїчний" і "поетичний" та її моделі в рамках лінгвориторичної парадигми підвели нас до розуміння, що у нашому випадку (йдеться про підготовку редакторів) доцільно говорити про те, що мовна особистість щодо сфери літературно-художньої комунікації набуває статусу літературної особистості з високою лінгворедаторською компетенцією.

Безумовно, в чомусь лінгвориторична картина світу літературної особистості збігається з лінгворедаторською. У контексті нашого дослідження – і поготів, адже з "деяких специфічних моментів" [1, 36] процесу літературної творчості виокремлено й редакційно-рефлексивний.

Лінгворедаторський аспект літературної особистості, на нашу думку, може бути предметом дослідження і літературознавства, і текстознавства, і журналістикознавства, і перекладознавства, і теорії редагування... Ми тільки звертаємо увагу дослідників на актуальність і перспективність зазначеної проблеми.

Література:

1. Ворожбитова А.А. "Этическое" и "эстетическое" в структуре литературной личности как детерминанте лингвориторической организации текста. Этика и социология текста: Сборник статей научно-методического семинара "TEXTUS". – Вып.10 / Под ред. д-ра филол. наук проф. К.Э.Штайн. – Санкт-Петербург – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2004. – С.36 – 41.
2. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Ильенко С.Г. Возвращаясь к концепции образа автора В.В.Виноградова // Русистика: лингвистическая парадигма конца XX века: Матер. науч. конф., посвящ. 80-летию филол. ф-та РГПУ им. А.И.Герцена и 75-летию проф. С.Г.Ильенко (Санкт-Петербург, 17-19 ноября 1998 г.). – СПб., 1999. – С.41-43.
4. Нікітіна А. Актуалізація категоріальних понять тексту як важливий чинник формування мовної особистості // Зб. наук. пр. Педагогічні науки. – Херсон, 2002. – Вип. 31. – С.61 – 65.
5. Омельчук Сергій. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису (лінгводидактичний аспект) // Дивослово, 2006. – № 9. – С.2 – 6.
6. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: От деятельности к личности: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИЦ "Академия", 2005. – 400 с.
7. Соціально-політичний словник-довідник / За ред. проф. М.П.Іщенко. – Черкаси: Відлуння, 1999. – 304 с. – С.158-159.
8. Этика и социология текста: Сборник статей научно-методического семинара "TEXTUS". – Вып.10 / Под ред. д-ра филол. наук проф. К.Э.Штайн. – Санкт-Петербург – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2004.

© Онкович Г. В., Борко Т. М.